بەشی دووەم

* وەستانی جەنگ، دەستپێکردنی دایەلۆگی میللەتان
* هەڵوێستی کورد و رای مێژوونووسان
* راپەڕینی خەڵکی شارەزوور
* دروستکردنی شاری کوفە
* پێکهێنانی سێ بنکەی سەربازی
* فارس و رۆم خۆیان ساز دەکەنەوە

وەستاندنی جەنگ، دەستپێکردنی دایەلۆگی میللەتــــان

وەستان لە حەلوان دا بە داوای عومەر، بڕیارێکی گرنگ بوو، دەیویست عێراق بکاتە بنکەیەکی ئەمین و ئەمان کە پشتی پێ ببەستێ بۆ بڵاوکردنەوەی ئاینی ئیسلام بە ئاشتی و دوور لە شەڕ، عومەر دەیویست ئیتر شەڕ بەس بێت، مەگەر دوژمن رازی نەبێت، دەیویست بە ڕێیەکی تر خەڵکی لە ئیسلام حاڵی بکات، ئەم نامەیەی عومەر موسوڵمانانی خستە دۆخێکی تر، بیریان بۆ دامەزراندن و خۆ دروستکردنەوە دەچووەوە.

عومەر لە زۆر نامەدا راسپاردەی کردوە کە موسوڵمانان لەو ئاستەدا بوەستن و نەچنە نەك کوردستان و هەرێمی چیا، بەڵکو هیچ بەشێکی وڵاتی فارس. ئەمە سێیەم جارە عومەر بڕیاری وا دەردەکات، حەزی دەکرد لەگەڵ فارس رێك بکەوێت. جاری یەکەم پێش گیرانی (مەدائن) داوای رێکەوتنی کرد لەگەڵ فارس. ماوەیەك شەڕ وەستا، بەڵام فارسەکانی ناوچەی ئەهواز هەر کات هەلیان دەست بکەوتایە، پەلاماری سوپای ئیسلامیان دەداو دەستی خۆیان دەوەشاند و رێکەوتنەکەیان دەشکاند. جاری دووەم لە گیرانی مەدائین دا ئەوەبوو وازیان لە نوێژی قەسرو جەمع هێنا واتە سەفەر نەما! بەڵام کە فارسەکان لە جەلەولا کۆبوبونەوە بۆ خۆئامادەکردن بۆ هێرش بۆ سەر مەدائین، ئەو وەستانەش شکا. سێیەم جار دوای گرتنی حەلوان، عومەر هەمان داوای سێبارە کردەوە، بەڵام فارسەکان ئەو زەینەیان نەبوو ئەو هەلانە بقۆسنەوە و پارێزگاری لە خۆیان و دەسەڵات و پاشماوەی خاکەکەیان بکەن و خۆیان دروست بکەنەوە!

خەلیفە عومەر خوا لێی رازی بێت لە جێیەکی تردا دەفەرموێت: (لو ان بيننا و بين فارس جبلا من نار.) لە جێیە تردا دەفەرموێ بە سەعد: (ان قف مكانك ولا تطلبوا غير ذالك)[50].

عومەر حەزی نەدەکرد یەك موسوڵمان زەرەر بهێنێ، لە جێیەکدا دەیگوت: (إِن رجلاً من المسلمين احبُّ اليَّ من مائة الف دينار.).

عومەر مەبەستی نەبوو لەوە زیاتر بڕۆن، نامەی نارد کە بە هیچ شێوەیەك نابێ شاخ ببڕن، دەیویست خەڵکانی ئەو ناوچانەی گیراوە لە خواو لە ئاین تێبگەن. ئەوی تریش بۆ قۆناغەکانی داهاتوو بۆ شێوازێکی تر جگە شەڕ![51]. عومەر زانی کە مەدائینی پایتەخت گیرا مانای گیرانی دڵی ئیمپراتۆرە و ئەوەی ماوە لاشەی نەخۆش و لاواز و بێ دڵە و ئاسان لەبەریەك هەڵدەوەشێتەوە. دەیویست وازی لێبهێنرێ تا بۆ خۆی دەمرێ، ئەوە قازانج ترو سەلامەت ترە.

هەڵوێستی کوردو رای مێژوونووسان

ئەم بڕیارو وەستانە هەرچەندە لە ساڵ تێپەڕی و ماوەی کەم بوو، بەڵام بەرهەمی هەبوو، خێڵ و عەشیرەت و میللەتەکان بە خۆیاندا چوونەوە و، هەواڵی گەرم و گوڕی موسوڵمانەکان و دادپەروەری و راستی عەقیدەکەیانیان دەگەیشتێ، بە گەرم بە دوای باس و خواسیان دا دەگەڕان. لە مێژووی هەموو فتوحاتەکانی گەلانی جیهاندا وێنەیەك نییە شان بدات لە شانی هەڵوێستی گەلی کورد لە کاتی پرۆسەی بە ئیسلامبوونیدا، لە مێژووی هیچ میللەتێکی سەر گۆی زەویدا هەڵوێستێکی وەك کورد نابینرێ. کە بەرامبەر ئیسلام و سوپاکەی نواندبێتیان، بە عەرەبەکانی سەرەتای ئیسلامیشەوە:

---

[50]. رسائل الفاروق. ص79، رسالة رقم (106).

[51]. مختصر تأريخ العرب: سيد امير علي، ص37.

1– هێشتا بانگەواز لە قۆناغی مەککەدا دەبێ کە کورد جابانی کوردی (کابانی کوردی) بە نوێنەر دەنێرێ بۆ مەککە و مدینە و هەواڵی کورد دەگەیەنێ بە ئیسلام و هەواڵی پێغەمبەر و ئیسلام بۆ کورد دەهێننەوە، ئەمە جگە لە نوێنەری ناوچەی جزیرەو بازرگانەکانی هۆزی باجن[52].

2– کە سوپای ئیسلام دەگاتە جەلەولا پێش دەست پێکردنی شەڕ، وەفدی کورد لە شارەزوورەوە دەگاتە لای سوپای ئیسلام و پێش ئەوەی قاچ بخەنە ناو کوردستان چەند خاڵێك مۆر دەکەن بە نهێنی فارسەکانەوە وەك مامۆستا ئەمین زەکی باسی دەکات:(لە دەرکەوتنی ئیسلامەتیدا و هەر لە یەکەم پەیوەندیان لەگەڵ ئیسلامەکاندا تێفکرین و دییان کە ئەم ئایینە تازەیە بە تەواوی موافقی طبع و ویژدانیانە، لەبەرئەمە وەکو سێرمارك سایکس دەڵێت: بە ئاسانی و بەرەبەرە وەریان گرت بە پلەیەك کە مەگەر بەربەرەکانی ئەفریقا و تورکەکانی تورکستان بەو جۆرە بە دڵ و بە شەوق وەریان گرتبێ. گەلی کورد هەروەکو مێژوونووسە باوەڕپێکراوەکانی عەرەب دەڵێن لە شانزەهەمین ساڵی کۆچی دا و لە دوای فەتحی حەلوان و تکریت دا لەگەڵ ئوردوی ئیسلامدا پەیوەندیان کردوە. قعقاع حەلوانی زەوت کرد، بەم جۆرە یەکەم پەیوەندی کورد و گەلی کورد لەگەڵ سوپای ئیسلامدا رویدا.)[53]

3– ئەو رێکەوتنە بوو بە هۆی بەرپاکردنی شۆڕشێك لە شارەزوور، کە زۆر لە مێژوونووسان چاویان لێ قوچاندوەو باسی ناکەن، چونکە جێی فەخرو شانازی کوردە: بە نزیك بوونەوەی سوپای ئیسلام بۆ کوردستان لەسەر رێکەوتنی پێشوو، لە شارەزوور و هەورامان و شاربازێڕ، راپەڕینێکی جەماوەری لە دژی دام و دەزگا و مەخفەر و سەربازگەکانی فارس روو دەدات و ناوچەکە پاك دەکەنەوە. ئەوکاتە کوردستان لە سێ هەرێم پێك هاتبوو، هەرێمی چیا – هەرێمی جزیرە – هەرێمی شارەزوور. ئەمین زەکی و رۆژبەیانی ئەو رێکەوتنەیان بە تەواوی تۆمار کردووە و مەردۆخی و رۆژبەیانیش باسی راپەڕینەکەیان کردوە، رۆژبەیانی دەڵێت: (وا دیارە هەندێ لە کوردەکان هاوکاریان لەگەڵ سوپای ئیسلام دا کردووە)[54]، لە جێیەکی تردا دەڵێت: (وا دیارە کوردەکان کە لە ستەمی ساسانی بە تەنگ هاتبون، ئەوان بوون بە رێنومای سوپای ئیسلام و شەڕیان بۆ شاهەنشاه نەکردووەو هەموو شارەکانیان هەر بەبێ شەڕ و بە ئاشتی داوەتە دەستەوە)[55]. مسعود محمد دەڵێت: (کورد خۆش حاڵ بووە بە هاتنی ئیسلام، هەتا فارس و رۆمیان لە کۆڵ بکاتەوە.). سێر مارك سایکس دەڵێت: (کورد بە ئیسلامەوە چەسپان و پەیوەست بوون کە هیچ میللەتێکی تر وا بە ئاسانی و سەربەست قبوڵیان نەکرد.) محمد مەردۆخی دەڵێت: (کورد بە رەزامەندی خۆی ئاینی ئیسلامیان پەسەند کرد و موسوڵمان بوون.)[56]. ئەمین زەکی دەڵێت: (کوردەکان بینیان و تێفکرین کە ئەم ئاینە تازەیە بە تەواوی موافقی طبع و وجدانیانە، لەبەرئەوە بە ئاسانی و بەرەبەرە قبوڵیان کرد.)[57]. مامۆستا هەژار دەڵێت: (ئاینی پاك و بێ گەردی ئیسلامەتی کە لە سەرەتاوە پەیدابوە، تیشکی برایەتی و یەکسانی وە چیاکانی کوردستانیش کەوتوە، تاریکایی و ئاگرپەرستی لەسەر رەواندوین و چاکان و پاکانی ئیسلامی پێشوو تێیان گەیاندوین کە موسوڵمانان هەموو پێکەوە بران و رەش و بۆر و سپی و مۆر و زەرد و کەوەیەك لە ئارادا نیە. ئەگەر جاران کەمێکی بێکەس بوون، وا ئێستە لە سایەی ئاینی تازەوە بونەتە زۆر و کەس زۆریان لێ ناکات.[58]) (زۆرجار کوردە موسوڵمانەکان

---

[52]. کابان کوردی: حسن محمود کریم: چاپی یەکەم 1997، ل10و13، زنجیرەی سێیەم.

[53]. کوردوکوردستان: محمد امین زەکی، ج1–2–3، ل122–124.

[54]. مێژووی حەسنەوەیهی و عەیاری: ل152–157.

[55]. مێژووی حەسنەوەیهی و عەیاری: ل156.

[56]. پێشەکی کوردوکوردستان: محمد مەردۆخی، ل7.

[57]. کوردوکوردستان: محمد زەکی، ل123

[58]. شەرەفنامەی شەرەفخانی بتلیسی: وەرگێڕانی مامۆستا هەژار، پێشەکی، ل31

لەشکری گەورەیان ساز دەدا و دژ بە فارس و رۆم و عەرەبە لادەرەکان جەنگاون بۆ تەمێکردنیان. چەندین دەوڵەت و ئەمارەتی سەربەخۆیان دروست کردووەو شەرعی خوایان تیا بەرپا کردوەو سەر بە دەوڵەتی گەورەی ئیسلامی بوون.)[59]

را پەڕینی خەڵکی شارەزوور

با بزانین چیرۆکی راپەڕینی شارەزوور چۆنە. دوای ئەوەی تەقوتۆقی شیرو قەڵغانی ناوچەی حەلوان هێوردەبێتەوە، عومەر رێگە بە سەعد نادات بەرەو پێشەوە بچن و دەڵێت ئەوەندەمان بەسە. پەیوەندی لەگەڵ کورد و گەل و خێڵەکانی تردا دروست دەکەن، هەتا ئەوەی کە ماوە، بە ئاشتی بە ئەنجامی بگەیەنن، نزیکترین ناوچە لە حەلوان و خانەقین و جەلەولاوە شارەزوور دەبێت و سنووریان بەیەکەوەیە، مەیلی خەڵکی زەردەشتی شارەزوور بەلای موسوڵمانەکاندایە و بە تایبەتی کە لە ئاوێستای زەردەشت[60] و ماریفەتی پیرشالیاردا[61] هێمای بۆ ئیسلام و محمد و دوا ئاینی خودا لەسەر زەوی کردوەو هەموو سیفەتەکانیان ناسیوە، وە لە کاتی خۆی دا لە قۆناغی بانگەوازی مەککەدا نوێنەری ئەم ناوچەیە لە حەلوان و جوانڕۆ و شارەزوورەوە بە ناوی (کابانی کوردی)[62] گەیشتوەتە حیجاز و هەواڵی راست و دروستی محمد و ئاینەکەی بۆ خەڵکەکە هێناوەتەوە، وە (ئەبو یەحیا) مەهدی کوڕی مەیمونی کوڕی جابان، یەکێك بوە لە زانا و پارێزەرانی وتەکانی پەیامبەر گەڕاوەتەوە کوردستان ولە ساڵی 172ی کۆچی وەفاتی کردوە.[63] ئێستا حەڤدە فەرموودە دیاری کراوە کە لە جابانەوە گێڕدراوەتەوە.

ئەمانە هەموویان کاریان لەسەر ئەوە هەبوو کە راپەڕینێکی جەماوەری لە کوردستاندا بە گشتی و لە شارەزوور بە تایبەتی بەرپا ببێ. ئەم هەواڵە گەیشتە یەزدگورد، یەزدگورد پاشاش ئەمەی لە هێرشی سوپای ئیسلام پێ ناڕەحەت تر بوو، شۆڕشی جەماوەر لە هێرشی دەرەوەی سەر سنوورەکان خەتەرترە، چونکە دەسەڵات لەسەر میللەت دادەمەزرێ، ئەگەر میللەت شۆڕش بکات پاشا بۆ کوێ ڕابکات، پشت بە کێ ببەستێ.؟، بۆیە دنیای لێ هاتەوە یەك بە پەلە سەرکردەیەکی نزیك و ئازای بە دوو هەزار سەربازی تایبەتی خۆی بەڕێ دەخاو، دەیان نێرێ بۆ سەرکوت کردنی راپەڕینی شارەزوور، بۆ گێڕانەوەیان بۆ سەر ئاینی زەردەشتی و مەجوسی، یەزدگورد کە ئەو کاتە لە حەلوانەوە رای کردبوو لە پشتی کرماشانەوە کە (نەهاوەند) دەگرێتەوە چاوەڕوانی ئەنجامی هەردوو بەرە جیاوازەکەی جەنگ دەکات، بەرەی جەنگی حەلوان لەگەڵ سوپای ئیسلام و، بەرەی جەنگی شارەزوور کە راپەڕینی خەڵکی ناوچەکەیە، ئەوەتە خەریکە سوپا لە نەهاوەند کۆ دەکاتەوە بۆ سوپای ئیسلام و نەفیری عامی راگەیاندووە، زۆر پێویستی هەیە بۆ ناوچەی خانەقین! لەولاشەوە سەرکردەیەکی فارس، بە دوو هەزار چەکدارەوە بە هەموو کەلوپەلێکی جەنگیەوە روەو شارەزوور بەڕێ دەکات لەژێر چاودێری (پاو)دا کە کوڕی شاپوور کوڕی کیوس برای نەوشیروان کوڕی قوباد پاشای ئێران بوە. ئەم سەرکردە دڵسۆزە لە پاشازادەکانی کسراکان بوو، دەیویست خەڵکی ناوچەی شارەزوور بگێڕێتەوە ژێر چاودێری فەرمانڕەوایەتی یەزدگورد، (پاو) کە لە رێگەی جوانڕۆوە هاتبوو گەیشتبوە (پاوە)ی ئەمڕۆ و، بە نیاز بوو بەرەو دەشتی شارەزوور شۆڕبێتەوە، ماوەیەك لە شوێنی پاوەی ئەمڕۆ دەمێنێتەوە، لەو کاتەدا هەواڵی پەلاماری سوپای ئیسلام دێت، کە دەستی پێ کردووە بۆ ناوچەی کرماشان و، راکردنی یەزدگوردی پاشا بەرەو (ئەسفەهان و رەی)، (پاو) زۆر دڵ گران دەبێت، ناچار دەبێت بگەڕێتەوە و نیازەکەی بۆ نەهاتەدی، لەبەر خەتەری بارودۆخ نەیوێرا بێتە خوارەوە بۆ شارەزوور

---

59. کۆمەڵناسی کوردەواری: د.حسین خەلیقی، بەرگی2 ل212-214
60. ئاینی کورد: حسن محمود حمە کریم، چاپی یەکەم، ل17.
61. ئاینی کورد: حسن محمود حمە کریم، چاپی یەکەم، ل29.
62. کابانی کوردی: حسن محمود حمە کریم، چاپی یەکەم، ل13، 1997.
63. هەمان سەرچاوە، چاپی یەکەم، ل16، 1997. کۆمەڵناسی کوردەواری، د.الخلیقی، ل283، ج2.

بۆیە نامەیەك بۆ خەڵکی شارەزوور دەنێرێ و هەڵهاتنی پاشایان بۆ بپۆشێ بەم شێوەیە: (لەبەر ئەوەی شەهریار یەزدگورد فەرمانڕەوای ئێران لەسەر داخوازی و دۆستایەتی خاکانی چین روەو وڵاتی رۆژهەڵات رۆیشتوە، بۆ چاك کردنی سنووری خۆراسان (ماهوی سوور) لەبەر ئەوە ئێوەش لە شوێن و جێگای خۆتان بمێننەوە تاوەکو خاوەن شکۆ روەو نیشتمان دەگەڕێتەوە، ئەو کاتە لە فەرمانەکانی خاوەن شکۆ ئاگادارتان ئەکەمەوە.

ئیمزا.......... پاو شاپوورزاد.

پاش ناردنی نامەکەی (پاو) بۆ خەڵکی شارەزوور لەوبەری (رووباری سیروان)ەوە مەنزڵ و کۆچ بار ئەخەن لە داوێنی چیایەك نزیکی دێیەکی گەورە چادر هەڵ دەدەن، بارگەوبنە ئەخەن، خەڵکی دێ کە لە ترسان دێن بە پیریانەوە و پێشوازی گەرمیان لێ دەکەن، (پاو) ئەم میواندارییە گەرمە بە هەل دەزانێ، سوودی لێ وەردەگرێ، دەکەوێتە گفتوگۆکردن لە گەڵیاندا و پەیمانیان لێ وەردەگرێ کە سەر بە فەرمانڕەوایی ئێران و ئاینی زەردەشتی بن، لە داوێنی ئەو چیایەدا پەرستگایەکی گەورەیان بۆ دروست دەکات و کورەیەکی ئاگرپەرستیان بۆ ئەکاتەوە، ئێستە ئەو چیایە ناوی (ئاتەشگایە) و دێیەکەش ناو دەنێن (پاوە)، بەناوی ئەو سەرکردەیەوە، کە ئێستە شارێکی گەورەیە لەسەر سنوور، پاو دوو مانگ لەم ناوە دەمێنێتەوە، بۆ خۆخڵەفاندن و دوورکەوتنەوە لە شەڕی ناوچەی حەلوان و موسوڵمانەکان. بەڵام کە دەبیستێ فارسەکان شکاون و یەزدگورد بەرەو ناوەڕاستی ئێران هەڵهاتووە، ئەویش بەرەو کرماشان و هەمەدان و ئەسفەهان دەکەوێتە رێگا. بەهەر شوێنێکدا تێدەپەڕێ دەیان گێڕێتەوە بۆ ژێر دەسەڵاتی ئێران (بەمەدا دیارە راپەڕینەکە زۆر جێی گرتوەتەوە.) بەڵام مێژوو چونکە شێوێنراوە، بە تایبەتی مێژووی کورد! ئەو راپەڕینە مێژووییە کوژێنراوەتەوە، تەنانەت لە هەندێ جێدا کردویانە بە راپەڕینی بوون بە مەسیحی، کە بە مەرجێ کە حەلوان دەگیرێ، لەولاشەوە شام قودس و بیروت و دمشق و حومص و حەڵەب گیراوەو یەك سەربازی رۆمی و مەسیحی لە شام دا نەماوە هەر هەموو شام چونەتە ژێر دەسەڵاتی موسوڵمانەکان، بەڵکو کوردەکان تەواو لە دەسەڵاتی فارس و رۆم بێزار بون و بە تەمای سێهەمێك بوون ئەوا ئیسلام پەیدا بوە و لە گەشە و بڵاوبونەوەدایە، گاورەکان کتێبێکیان نووسیوە بە ناوی (مێژووی کڵێسای کۆن) زۆر دەسکاری کراوەو هەموو میللەتەکانیان بە گاور لە قەڵەم داوە و مێژووی میللەتەکانیان بەلای خۆیاندا شێواندوە، ئێرە جێگەی ئەوە نیە هەندێ نمونە بهێنمەوە!

(پاو) لە نزیك (ئەسفەهان و رەی) لەگەڵ یەزدگورد دەگەنە یەك، پاو لەبەرئەوەی لەگەڵ ماهوی سوردا لە خۆراسان ناکۆکیان هەبوە بە یەزدگورد دەڵێت: با نەچینە خۆراسان، بەڵام یەزدگورد لەسەر ئەو قسەیەی عاجز دەبێ و کینەی لێدەکێشێ، کە هەواڵی نزیك بوونەوەی سوپای ئیسلام دەبیستن، یەزدگورد بەرەو خۆراسان را دەکات و شاری ئەسفەهان جێدەهێڵێ، پاویش سەرپێچی لە فەرمانی یەزدگورد دەکات و بەرەو مازندەران و وڵاتی خۆی ئەکەوێتە رێگا.[64]

رۆژبەیانیش بە کورتەیەك باسی ئەو راپەڕین و شۆڕشە جەماوەریە دەکات: (ئەم جمانەی سوپای ئیسلام بۆ وڵاتێکی شاخاوی سەخت، ئەوەمان بۆ دەردەخات کە نەتەوەی کوردی ژێردەستی ساسانی چەوساوە بە هەلی زانیوە، شۆڕشی بەرپاکردوە و سوپای ئیسلامی هان داوە بۆ پێشکەوتن و هاوکاری لەگەڵ کردوون و رێ بە رێی کردون بەرەو ئەو هەرێمە هەزار بە هەزارانە کە هەرگیز لە گرتنی نەدەهاتن.)[65]

خەلیفە عومەر بڕیاری دابوو لە حەلواندا بوەستێ و، هێزەکانی بەرەو پێش نەبات، نیازی بوو ئەوەندەی کە بە دەستی هێناوە و رزگاری کردوە، لە ئیسلامیان حاڵی بکات و سنوری حەڵاڵ و حەرام و عەقیدەو بیروباوەڕیان

64. مێژووی کوردستان و کورد: مەردۆخی، ل182–186.

65. خانەقین لە مێژوودا: گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، ژمارە 18–19، ل341، بغداد 1988.

تیا دا بمەزرێنێ. ئەوەی تری کە ماوە لە خاکی میللەتان، بە شێوازێکی تر و رێگەی حیوار و گفتوگۆو ڕاگۆڕینەوەو قەناعەت، حاڵیان بکات، عومەر نیازی بوو لە وەندەی کە بە دەستی هێناوە، حکومەتێکی نموونەیی دروست بکات و بیخاتە پێش چاوی گەلانی دنیا.

نیازی بوو بڵاوکردنەوەی ئیسلام بۆ پارچەکانی تری جیهان، بە جۆرێ تر بکات و شێوازی شەڕ بگۆڕێت. چونکە دەیزانی کە جەنگ ئاسەواری خراپ لە ناو میللەتاندا بەجێ دەهێڵێ، رەنگە ئەو شەڕە بەر چاویان بگرێ لەوەی حەقیقەتی ئیسلام و مەبەستی دین تێ بگەن. ئەگەر هەموو شت بە زۆر بێت، عقیدە و بیروباوەڕ بە زۆر وەرناگیرێ، رەنگە بە سەرزارەکی و لە ترسان بڕوا بهێنن، بەڵام ئەوەیە کە نیفاق دروست دەکات و رەواج بە فتنە دەدات و ناو کرۆکی میللەتان دەخوات! فەتحی دڵەکان لە فەتحی وڵاتان گرنگترە. عومەر دەیزانی کە ئیسلام کاڵایەکی جوان و دروستە، ئەگەر بە رێگەی غەیری جەنگ نیشان بدرێ چاکتر وەردەگیرێ، هەر گەلێك بیناسێ، ناتوانێ خۆی لێ بێ بەش بکاو دەست بەرداری ببێت. بە تایبەت لەو کاتەدا کە زوڵم و زۆر وستەم سەراپای زەوی داگیر کردبوو، میللەتە چەوساوەکان لە دوی هێزێکی سێیەم دەگەران بەڵای فارس و رۆمیان لە کۆڵ بکاتەوە.

ئەمە هەر ڕای عومەر نەبوو بە تەنها. پێشتر پێغەمبەر (درودی خوای لەسەر بێت)لە رێکەوتنی حودەیبیەدا ویستی دەعوە لە چەك جیا بکاتەوە، نامە و نێنەری زۆری نارد و حیواری میللەتان بەبێ چەك دەستی پێ کرد. بەرهەمی چاکیشی هەبووە، بەڵام عەقلیەتی عەرەب نەگەیشتبوە ئەو ئاستەی بڕوای تەواو بەو شێوازە بهێنن، هەر بۆیە جەنگ روی دایەوە. ئەوە بوو یارانی پێغەمبەر دروودی خوایان لەسەر بێ هەموو ماڵ و گەرەك و باخ و باخات و دەشت و شاخ و لادێیەکیان پڕکردبوو خەریکی دەعوە و حاڵی کردنیان لە حەڵاڵ و حەرام و بیرو باوەڕ بوون، لە ماوەکی کەم دا موسوڵمانان بونە چەند قات. بەڵام مەخابن جەنگ زاڵ بوو بەسەر حیواردا. دواتریش ئەبوبەکر کە خالید و سەرکردەکانیان نارد، پێیان وتن کە قسەی یەکەمتان حاڵی کردنی ئیسلامە و پاشان جزیە، ئەگەر هیچیان قبوڵ نەکرد، ئەوسا مۆڵەتیان دەدەن و پاشتر کە هیچ چارێك سودی نەبوو جەنگ دەکەن، بۆ لابردنی دڕك و داڵ لە رێی گەیاندنی دینی خوادا. ئەوە بوو وایان کرد. پاشتر عومەر کە (مەدائینی) گرت جەنگی وەستاند و ویستی دەرگای حیوار بکاتەوە، لە سەرەتادا هورمزان و یەزگورد رازی بوون، بەڵام فێڵ بوو، بۆ خۆسازدانەوەبوو، سەد هەزار سەربازیان لە (جەلەولا) کۆکردەوە و ویستیان بچنەسەر (مەدائین) بەڵام عومەر خێراتر بوو، جەلەولای کردە گۆڕستان و خانەقین و حەلوانیشی‌لێ پاك کردنەوە، لە حلوانیش هەمان بڕیاری جەنگ راگرتنی دەرکردەوە. هەرچەندە سەعد داوای کرد رێگەیان بدات بچنە ناوەوەی وڵاتی فارس بەڵام عومەر کۆمەڵێك نامەو بڕیاری دەرکرد بۆ سەعد بەم جۆرە:

(ان قف مكانك ولاتطلبوا غير ذلك)[66].

(ان قف مكانك ولاتتبعهم، واتخذ للمسلمين دار هجرة و منزل جهاد، ولا تجعل بيني وبين المسلمين بحراً.)[67]، یان لە وەڵامی نامەیەکدا کە سەعد داوا دەکات رێگەمان بدە با دوایان بکەوین دەفەرموێ (وددت ان بين السواد وبين الجبل سداً لايخلصون الينا ولانخلص اليهم و حسبنا من الريف، اني اثرت سلامة المسلمين على الانفال).[68]

ئەمە بوو بڕیاری یەکەمی سەرکردە ئیسلامیەکان، بەڵام هێزی شەڕ لە بەرژەوەندیان نەبوو جگە شەڕ، کە بە مەرجێ کوفر بە شەڕ زوتر دەفەوتێ!

---

66. رسائل الفاروق. ص79، رساله رقم (106).

67. رسائل الفاروق، رسالة (107). تأريخ الطبري، ج4 ص141.

68. رسائل الفاروق، ص82، رسالة (114).

دروستکردنی شاری کوفه

عومەر بیری کردەوە، ئەگەر سوپای ئیسلامی هەروا لە پێشڕەوی دا بێت، گەلان و میللەتانی زۆر دێنە ناو (دار الاسلام) ەوە، ئەمەش بۆ بەڕێوەبردنی کاروباریان گران دەکەویّ، جگە لەوەی گرفت و کۆسپ و تەگەرەیان زیاد دەبێت، سەرەڕای ئەوەی کە بەرەی جەنگی رۆژهەلات (فارس) زۆر فراوان بوە و ئەگەر چار نەکرێت شپرزەیی لە ئیدارە کردن دا رودەدات. واتە یەك بنکە کە (مەدائین) ەو یەك سەرکردە کە (سەعدی کوڕی ئەبی وەقاس)ە بەو هەموو ئیش و کارانە و، بەو بەرە جەنگیە فراوانەدا راناگات لە لایەکی ترەوە ئەو سەرباز و فەرماندانەی کە لە عێراقەوە دەگەڕانەوە مەککە و مەدینە، دەم و چاو و شێوەیان گۆڕابوو، عومەر بەوە ناڕەحەت دەبوو یارانی پێغەمبەر درودی خوای لەسەر بێت، ئاوایان بەسەر بێت ئەو زەحمەتە بچێژن. بۆیە جارێك وتی: (سوێند بە خوا ئەمە ئەو دەم و چاو و شێوانە نیە کە من ناردمن.) ئەوانیش وتیان: (ئەوە هالاو و بۆقە و گەرماوی هۆڕ و زەلکاوەکانی باشوری عێراق گۆڕیونی). جارێکی تر(سەعد) نامەیەکی بۆ خەلیفە عومەر نووسی: (ان العرب خددهم و کفی الوانهم و خومة المەدائین و دجلة) ئەمە لە وەلامی نامەیەکی عەمەر دا بوو، بۆی نووسی: (انبئني ما الذی غیر الوان العرب و لحومهم.)[69] لە جێیەکی تر نووسی (انه لاتصلح العرب، الا حیث یصلح البعیر والشاة في منابت العشب، فأنظر فلات في جنب البحر، فأرتد للمسلمین بها منزلاً.)[70] عومەر لە نامەیەکدا فەرموی چار هەر ئەوەیە (اجمع للناس موضعاً واحداً ولاتفرقهم.)[71] یان (قف مکانك ولا تتبعهم، واقنع بهذا، واتخذ للمسلمین دار هجرة و مدینة یسکنونها ولا تجعل بینی و بینکم بحراً) جارێکی تر عومەر نووسیەوە: (ان العرب لا یوافقها الا ما وافقت ابلها من البلدان، فابعث سلمان و حذیفة فیرتادا منزلاً بریاً وبحریاً، لیس بینی و بینکم فیه بحر ولا جسر.)[72] عومەر داوای کرد لە سەعد وەفدێك دروست بکات بە سەرکردایەتی (سەلمان و حزیفە) و بچن جێیەکی چاك بدۆزنەوە وە بیکەنە شار و سەربازگە، شوێنێك بێت کە حوشتر بتوانیّ بە تەواوی گوزەرانی تیا بکات، جێیەك بێت کە لە نێوان عومەر و سەعد و سوپادا ئاو و پرد نەبێت. بە گەیشتنی نامەکە (سەلمان و حزیفە) بنێرە بۆ جێیەکی گونجاو دوور لە گۆم و زەلکاو. کە هەموو سیفەتێکی شاری تیا بێت، وەفدە کە دروست کراو نێردران بەرەو خواروی عێراق جێیەکی زۆر چاکیان دۆزیەوە لە پشتی فوڕاتەوە. لە لێوارە لمەکانی فوڕات و هەموو مەرجەکانی عومەری تیا بوو. نوێژیان تیا کرد کە شوێنی (کوفە)ی ئەمڕۆیە. پاشان نامەیان بۆ سەعد نووسی. سەعدیش نامەی بۆ هەموو سەرکردەکان نووسی: (هەریەکەتان جێگرێك بۆ خۆی دابنیّ و بگەنە شاری (مەدائین). هەر هەموو ئامادە بوون. لە نێوان گیرانی (مەدائن) و دابەزین لە (کوفە) دا سالێك و دوو مانگ بوو. واتە گیرانی (مەدائن و جەلەولا و خانەقین و حلوان) لەو ماوەیە دا بوو، سەعد هەر هەموو سەرکردەکانی دوای خۆی خست و لە موحەرەمی سالی 17ی کۆچی، بەرامبەر ینایر 628ی زاینی شاری کوفەیان دەست پیّ کرد. عومەر داوای لیّ کردن هەر لە قامیش و زەلی هۆرەکان خانوەکان دروست بکەن. زۆر بە ئاسانی وخێرا شار تەواو دروست کرا، بەلام رۆژێك لە ئاگرێکی خێرادا لە کەمترین ماوەدا. هەموو شار ئاگری گرت و کەف و کۆلی دامرایەوە. پاشان نامەی بۆ نووسینەوە کە لە خشتی قوڕ دروستی بکەن. ئەمجارە نەخشەیەکی تریان بۆ شار داڕێژا و زەویەکەیان بە ڕێك وپێکی دابەش کردو لە ماوەیەکدا هەموو شاریان

[69]. رسائل الفاروق، ص91، رسالة (145).

[70]. رسائل الفاروق، رسالة (108).

[71]. طبري، ج4 ص149، رسائل الفاروق، رسالة رقم (113).

[4] فتوح البلدان، بلاذري، ص261.

[72]. رسائل الفاروق، رسالة رقم (112)

هەڵساندەوە. لە ناوەڕاستدا مزگەوتێکیان دروست کرد، پاشان مەیدانێکی فراوانیان بۆ ڕاهێنانی سەربازی دروست کرد، لەو مەیدانەوە بە هەر چوار دەوردا رمیان هەڵدا، لە کوێیا کەوتن لە پشتی ئەوانەوەیان کردە خانوو، پاشان ماڵی سەعد و بازاڕ دروست کرا. ناوچەکە ئاوەدان و قەرەباڵغ بویەوە، ئەوەندە شارێکی ناوەزە و جوان بوو، لە سەر هەمان نەخشە شاری بەسرەشیان دروست کردەوە، سەعد سەربازگەیەکی لە (مەدائین) جێ هێشت بۆ ئەوانەی کە خۆیان رازی بوون لەوێ بمێننەوە، عومەر داوای کرد لە کوفەدا دوو سەربازگە هەبێت، بەڵام لە خەیمە دابن[73]. مەدائن هەوایەکی شێداری هەبوو بڵقی گەرما و هاڵاوی ئاو دەم و چاوی سەحابەکانی برژاندبوو لە رووبڕابوون، هەر بۆیە بە داوای عومەر گەڕان بۆ بنیادنانی شارێکی تر کە هەوای پاك و دوور لە هەوای شێدار بێ و، کوفەیان هەڵبژارد، سەعد بە چل هەزار سەربازەوە هات لەوێ لە خێمەدا هەڵیان دا، جادە و شەقامیان لێ داڕشت مزگەوتیان خستە ناوەڕاست، پاشان خانو لە روخام دروست کرا کۆڵان و جادەکان دەرکەوتن، لە کۆتایی یەکێك لە شەقامەکاندا ماڵی سەعد دروست کرا، دوو سەد باڵ لە مزگەوتەوە دوور بوو، ئەنجا (بیت المال و دارالامارة) دروست کران، وەستایان لە فارسەوە هێنا، لەسەر شێوەی فارسی دروستیان کرد جادەی فراوان بوو هەتا هەوای بادیەیان لێ نەگرێت.[74]

پێکهێنانی سێ بنکەی سەربازی

سەردەمی خەلیفە عومەر (رەزای خوای لە سەر بێت)، سەردەمی زێڕین بوو لە هەموو رویەکەوە، گورگ و مەڕ پێکەوە ئاویان دەخواردەوە، سەرکەوتنی زۆری بە دەست هێنا، لە هەموو سەردەمەکان زیاتر وڵاتی فراوان کرد، ئەو سەرکەوتن و فەتحانەی عومەر لە دوو سیفەتیەوە بوو:

1- توانایەکی بە هێزی هەبوو لە هەڵبژاردنی فەرماندە و سەرکردەکانی دا، سەر ناس بوو، کەسی دەخستە جێگەی مناسب و پڕ بە پێستی.

2- توانایەکی گەورەی هەبوو لە سەرکردایەتی کردنی میللەت دا، ئەو توانایە بە ژێری خۆی بە دەستی هێنابوو چی بویستایە دەیکرد، چەندی سەرباز بویستایە بە نامەیەکی بچوك لە کەمترین ماوەدا، بۆ دورترین جێگە دەینارد، کەس نەیدەتوانی سەرپێچی بکات، بەبێ ئەوەی عقوبەش بدات هەموو کەس وای دەزانی عومەر لە گەڵیایە و لە ماڵیایە.

خەلیفە عومەر وای بە باش زانی بەرەی جەنگی عێراق بکات بە سێ بنکەی سەربازیەوە، بەرەی جەنگی باکور و رۆژهەڵاتی عێراقی دابەش کرد، زانی کە سنوور فراوان بوە و، یەك بنکە ناتوانێ بەو هەموو بەرە جەنگیە جۆراوجۆرە دا بگات، بۆ ئەوەی هەڵە رونەدات و تێکەڵبونی کار نەبێت، هەموو کەس سنوری کاری خۆی بزانێت و، منافەسەیەکیش دروست بکات و کارەکان بە سەر زۆرترین فەرماندە دا دابەش ببێ، نەوەك ختورەی دڵ و بۆڵە و گلەیی لە نهێنی دا پەیدا ببێ. بەو کارە ئیدارە کردنی ئەو بەرە جەنگیە ئاسانتر دەبێت، بەر چاو رۆشن دەبێ. ئەو سێ بنکەیەی دروست کرد، بەرەی جەنگی بەسەردا دابەش کردن، بۆ هەریەکەیان سەرکردە و فەرماندە و سوپا و بەرەی تایبەتی دیاری کرد بەم جۆرە:

1- بنکەی سەربازی کوفە: شاری کوفە کە تازە بە تازە دروست کرا بوو کرا بە بنکەی یەکەم. (سەعدی کوڕی ئەبی وەقاس) لە مەدائینەوە گوێزرایەوە کوفە و کرایە (ئەمیری کوفە). لێپرسراو بوو لە بەرەکانی جەنگی

73. تأريخ الامم الاسلامية. محمد خضری بەگ، ص217.

74. تأريخ الاسلام. حسن ابراهيم حسن، ج4 ص148.

حلوان – ماسبزان (كرمانشاه) – مووسڵ – هەرێمی چیا – رەی ئازربایجان – ئەرمینیا –تەبەرستان – جرجان – هەرێمی جزیرە.[75]

2– بنکەی سەربازی بەسرە: سەرەتا (بەسرە) لادێیەك بوو، كە رزگار كرا مزگەوتێكی گەورەیان تیا دروست كرد لە خشتی قوڕو سەرەكەی لە قامیش وزەل، دوای كوفە ئەویش بە هەمان شێوە فراوان كراو بینایەك دروست كرا بۆ (ئەمارەت)، سەرەتا ئەم خانوانە لە قامیش و حەسیر و پەل و پۆپی دار خورما دەكرا، بەلاّم چونكە عەمەلی نەبوو، روداوی ئاگر زۆر روی دەدا، گۆڕا بە خشت و قوڕ و بەرد. پاشتر بو بە گەورەترین شاری بازرگانی ناوچەكە، لە نێوان هیندو چین و ئەوپەڕی بیابانی گەورە بۆ رۆژهەلاّت و رۆژئاوا، بازرگانی تیا ئاڵ و گۆڕ دەكرا، بەندەرێكی گرنگ بوو. سەرەتا خێڵی رەبیعەو موزر لە بەسرە دابەزین، دواتر خەڵكی لە چین و هیند و سەندەوە بۆی هاتن و قەرەباڵغیان كرد.

خەلیفە عومەر (ئەبوموسای ئەشعەری) كردە (ئەمیری بەسرە) و لێپرسراو بوو لە بەرەكانی جەنگی ئەهواز و خوزستان و تستر و رامهرمز و سوس و جندیسابور و خۆراسان.[76]، یەكەم كەس نامەی بۆ عومەر نووسی و ووشەی ئەمیرولموئمنینی داهێنا ئەبو مووسا بوو! نووسی: (بۆ عەبدوڵلاّ ئەمیری مؤمنین، لە ئەبوموسای ئەشعەرییەوە.) كە عومەر نامەكەی خوێندەوە وتی بەڵێ من عەبدوڵلاّم، من عومەرم، من ئەمیری مؤمنینم. سوپاس بۆ خوا. دوای ئەو نامەیە وشەی ئەمیرولموئمنین داهات.[77]

3– بنكەی سەربازی بەحرەین لەسەر كەنداوی عەرەب: خەلیفە عومەر (عەلای كوڕی حەزرەمی) كردە ئەمیری بەحرەین و سەركردەی سوپای ئەو ناوچەیە. ئەم بنكەیە لێپرسراو بوو لە كەنارەكانی ئەوبەری كەنداوی عەرەب و، هەرێمی فارس و ئەستەخر و، سجستان.[78] (عەلا) ناوی لە جەنگی (رەدە) هەڵگەڕاوەكاندا زڕا. بویە فەرماندەی سوپا و ئازایانە كاری خۆی دەكرد. بەلاّم كە بوو بە ئەمیری بەحرین. دەیویست منافەسەی (سەعد) ئەمیری كوفە بكات! ئەو كاتە سەعد ناوی زۆر زڕا بوو، باس هەر باسی سەعد بوو، سەركەوتنی زۆری بەدەست هێنا، زۆر ناوچەی ئازاد كرد، بە تایبەت سەركەوتنی بەسەر رۆستەم دا كە گەورەترین سەركردەی فارس و وەزیری جەنگی بوو، لە جەنگی قادسیەدا، رۆستەمی كوشت. ئێستەش حلوان و جەلەولای تەواو كردوەو بەرەو هەرێمی چیا لە پێشڕەوی دایە، (عەلا) هات بە دڵی دا ئەویش كارێك بكات بێ ئەوەی پرس بە عومەر بكات. ویستی دوای ئەوەی سەركەوتنی گەورەی بە دەست هێنا ئەوسا عالەم سەرسام بكات و نامە بۆ عومەر بنوسێ. بەلاّم گەورەیی سەعد لەوەدا بوو كە دەستی نەئەكرد بە ئاودا بەبێ مۆڵەت وەرگرتن لە عومەر، هەر كارێكی دەكرد، پرسی دەكرد، نامەی دەنووسی، هەتا بەشی ناخ و دەروونی خۆی تێكەڵ نەكات. بەلاّم (عەلا) ویستی بێ مۆڵەت هێرشێك ساز بكات و، لە پڕ خەڵكی بیبیستن و سەریان سوڕ بمێنێ، نیازی بوو دوای سەركەوتن، نامە بنووسێ. سوپای لە بنكەی بەحرین كۆكردەوە و ئامادەی كردن و بە ئاوی كەنداوی عەرەبدا پەڕینەوە ئەوبەر، بە مەرجێ عومەر نامەی نووسی بوو بۆ هەموو لایەك كە نابێ لە ئاوو رووبار و دەریا بدەن و بپەڕنەوە، مەهێڵن لە نێوانی من و ئێوەدا ئاو و دەریا هەبێت – وەك پێشتر باس كرا –.

(عەلا) چووە ئەوبەری كەنداوی عەرەب، خۆی گەیاندە شاری (ئەستەخڕ) كە بنكەیەكی گەورەی سوپای فارس لەوێ بوو، كە فارسەكان لە پڕ پێیان زانی شڵەژان، خۆیان كۆكردەوەو بڕیاریان دا پێشەكی

[75]. فتوح البلدان. بلاذری، ص 317.

[76]. هەمان سەرچاوە، ص378.

[77]. رسائل الفاروق، ص155، رسالة رقم (279).

[78]. طبقات ابن سعد. ج4 ص782.

کەشتیەکانیان بسوتێنن و دەستیان لە هەموولا ببڕن، ئەوسا چارێك بۆ ئەمان بدۆزنەوە. کەشتیەکان لەناو بران، پاشان گەڕانەوە بۆ موسوڵمانە گەمارۆدراوەکان شپرزەیان کردن، موسوڵمانەکانیش پارچە دابڕاوەکانیان کۆکردەوەو بڕیاریان دا شەڕی مان و نەمان بکەن. لە یەك هێرش دا، دایان لەو سوپا زۆرەی کە لە نێوان ئەمان و کەشتیەکاندا هەبوو، زۆربەیان لەناوبرد، کە نزیك بوونەوە دەبینن کەشتیەکان نەماوە. بە پەلە بەرەو ژوور بەرەو بەسرە هاتن، دووبارە لە نزیك (شەهرەك) گەمارۆیان دانەوەو لێیان دان، هەواڵ گەیشتە (خەلیفە عومەر). زۆر تورە بوو، بڕیاری دا سزایەکی خراپی (عەلا) بدات. عومەر نامەی بۆ ئەمیری بەسرە کە ئەو کاتە (عوتبەی کوڕی غوزوان) بوو نووسی، کە هەر خێرا سوپایەك رێك بخاو بچێت بۆ رزگارکردنی سوپاکەی (عەلا)، (عوتبە) (12) هەزاری کۆکردەوە بە فەرماندەیی (ئەبوسبرە کوڕی ئەبی ڕهەم) ناردی، لە رێگەیەکی نهێنییەوە. گەیشتنە (شەهرەك)، لەپڕ پەلاماری سوپای فارسیان دا و (عەلا)یان رزگار کرد و هێنایانەوە بۆ بەسرە و لەوێوە رۆیشتنەوە بۆ (بەحرین). بەم جۆرە ناوی شکستیەکەی زڕا! سزاکەی عومەر ئەوە بوو، بنکەی (بەحرین)ی هەڵوەشاندەوەو داوای لە (عەلا) کرد کە بچێتە سوپاکەی (سەعد) و لەژێر فەرمانی ئەودا بێ، چونکە ئەو بە خیلی بە سەعد برد بوو.[79]

هەر یەکە لەم بنکە سەربازیانە سەربەخۆیی خۆی بوە، ئەمیر و سەربازی تایبەتی خۆی بووە، سنوری جەنگی و کارتیاکردنی جیاواز بوە، بەڵام بە هەموویانەوە یەك مەبەستیان پێکاوە و لەیەك نەپچڕاون، پەیوەندی توند وتۆڵ و هاوبەشیان هەبوە، یارمەتی سەربازیو سیاسیو تەکتیکی یەکیان داوە، ئەگەر خەلیفە عومەر مۆڵەتی بدانایە بنکەی بەسرە یارمەتی کوفە و بەحرەینی دەداو بە پێچەوانەشەوە. عێراق بە هەردوو مەڵبەندە سەربازیەکەیەوە، بەسرە و کوفە، بوو بوونە بنکەی فکری و سەربازی و دەعەوی بۆ وڵاتی فارس و خێڵەکانی ناو عێراق، چونە ناوەوە بۆ وڵاتی فارس کارێکی ئاسان نەبوو، موسڵمانەکان کە لە عێراق شەڕیان دەکرد، لە وڵاتێکدا بوون کە بە خاك و زمانیان شارەزا بوون و زۆر لەوەی نیوە دورگەی عەرەبی دەکرد، لە یەك حاڵی دەبوون، ئەمە کار ئاسانی بۆ کردبوون، بەڵام کە چوونە ناوەوەی وڵاتی فارس، توشی زمان و عادات و تەقالید و جل و بەرگی جیاواز بوون، خاك و شاخ و داخ و ئاووهەوای سارد و شیرین، کە نەیان دیبوو پێی رانەهاتبوون، چونە ناوەوە بۆیان، قورس و گران بوو، وڵات و خاك و خەڵکێکی نامۆ بەمان. زۆرجار بەفر دەباری و زوقم و کرێوە و رەشەباو لافاو دای دەکرد و ئەمان نەیان دیبوو، خۆیان بۆ ئامادە نەکردبوو، فارس ئاری بوون، عەرەب سامی بوون، فارس مەجوسی و ئاگر و بت پەرست بوون، عەرەب خوا پەرست و موسوڵمان بوون، چوونە ناوەوە ئاستەنگ بوو، لەگەڵ ئەوەدا توانیان بیابان و شاخ، سارد و گەرم، عەرەب و عەجەم، سامی و ئاری پێکەوە گرێ بدەن و بیروباوەڕ و عەقیدەیان پێ بگۆڕن.

فارس و رۆم خۆیان ساز دەکەنەوە

شاری حەلوان کەوتبوە نێوان (سەواد) و (هەرێمی چیا)، کەوتبوە نێوان دەشتی عەرەب و شاخی کورد، کەوتبوە نێوان عەرەب و عەجەم. عومەر دەیویست لەو نێوانەدا بوەستێ، نامەی بۆ سەعد نووسی: لەویا بوەستن. خۆزگە لە نێوانی ئێمەو چیادا شاخێك یان شورەیەك هەبوایە لە ئاگر. نە ئەوان بیانتوانیایە بێنە سەر ئێمە، نە ئێمە بچینە سەر ئەوان!

بەڵام یەزدگورد پاشای فارس، هەروەکو لە (مەدائین) پەیمانی شکاند. ئەم بۆچونەی خەلیفە عومەریشی بە هیچ زانی و لە چەند لایەکەوە سوپای کۆکردەوە. نامەیشی بۆ هەموو هەرێمە کان نووسی کە خۆیان کۆبکەنەوە و سوپای بۆ بنێرن.

---

[79]. تأريخ الامم الاسلامية. محمد خضرى بەگ، ص220.

موسوڵمانەکان ماوەیەکی باش حەوانەوە، ئیش وکاریان جێبەجێ دەکرد، شاری (کوفە)یان دروست کرد و شاری بەسرەیان فراوان کرد. سێ بنکەی سەربازیان دروست کردوو، سنوری کاریان بۆ دیاری کردن. تەشکیلاتی تازەیان کرد و سوپای نوێی زۆریان دروست کرد، عومەر بڕیاری دابوو کاروباری ئیداری و کۆمەڵایەتی ڕێك بخات، بۆ ئەو مەبەستە زۆر بڕیاری دەرکرد. نامەی بۆ هەموو کارگێڕەکانی نووسی: (ئەوەی زەویەکی مردو زیندو بکاتەوە بۆ خۆی دەبێ. ئەوەی زەویەکی بەجێ هێشتووە و رای کردوەو سێ ساڵی بەسەردا چووە نەگەڕاوەتەوە. مافی بەسەریەوە نامێنێ.)[80] بەم جۆرە خاك و ئاوی بە پیتی هەموو ئەمیر و ئاغا فارسە هەڵهاتووەکان دابەش کرا بەسەر جوتیارانی ناوچەکاندا. لە نامەیەکی تردا دەڵێت: (هەر کەسێك پارچە زەویەکی هەیە و، سێ ساڵە جێی هێشتوەو ئاوەدانی نەکردۆتەوە و، خەڵکانێکی تر کێڵاویانە و ئاوەدانیان کردوەتەوە، مافی ئەمانەیە.) لە نامەیەکی تردا لەبارەی ئەو زەویانەوە دەڵێت: (ئەو زەویە بەجێهێڵراوانە مافی خەڵکی ترە، ئەگەر هی من یان ئەبوبەکریش بێت.)[81]

عومەر نیازی نەبوو زیاتر لەمە بڕوات، سنوری خۆی دامەزراند، فەرماندەکانی گێڕایەوە بۆ کوفە و بەسرە و بحرین، نەیهێشت لە نێوان خۆی و مەدینەدا و، یارەکانی پێغەمبەردا روبار و پرد هەبێت، نیەتی هێنا، کاروباری حکومەتداری لەو هەرێمە رزگارکراوانەدا دابمەزرێنێ و مزگەوت و بانگەوازی ئیسلامی بگەیەنێتە شارو دێهات و دورترین خەڵکانی سەر سنورەکان، ئەوانە لە خواو پێغەمبەر و قورئان و ئیسلام حاڵی بکات. بەردەوام نامەی دەنارد کە لەگەڵ جوتیاراندا باش بن، ئەرکیان لەسەر سوك بکەن، کاریان بۆ ئاسان بکەن، هانیان بدەن هەموو خاکە مردوەکان زیندوو بکەنەوە. یاسای (الارض لمن یزرعها)ی داهێنا، زەوی و زاری زۆر و بە پیت و بەراو و باخ و باخاتی ئەمیر و ئاغا و دەرەبەگە فارسەکانی دابەش کرد بەسەر هەژاران و جوتیاران و بێکاراندا، سەربەستی کردن لە کێڵان و بەرهەم هێنان. جوتیارەکانی عێراق زۆر شانازیان بە عومەرەوە دەکرد، بە باوکی هەژارو نەدار و جوتیارانیان دەزانی. بەردەوام نامەی دەنارد کە لەگەڵ (ئەهلی زیممە) دا نەرم و نیان بن و ستەمیان لێ مەکەن، بیان پارێزن، ئەو پەیمانەی کەپێتان داون مەیشکێنن. گاورەکان پێیان خۆش بوو موسوڵمانەکان حوکمیان بکەن، هەتا رۆمە گاورەکانی براو هاودینیان. بە بەردەوامی لێیان موسوڵمان دەبوو، جزیەیان لەسەر خۆیان هەڵدەگرت.

ئەمە زیاتر لە ساڵی خایاند.چاکسازی زۆر کرا. عومەر نامەی بۆ سەعد نووسی: ئاگاداری جوتیارەکان بکە. ماڵیان لێ تێك مەدە، چیت بۆ جوتیارەکانی پێشوو کردوە، بۆ ئەمانیشی بکە.) بەڵام لە پڕ هەواڵ هات بۆ(سەعد) کە فارس و رۆم هەردوکیان قەرەباڵغێکی زۆریان لە (ماسبزان) و (تکریت) کۆکردۆتەوەو بە تەمای هێرشن. سەعد نامەی بۆ خەلیفە عومەر نووسی. خەلیفە عومەریش ناچار بوو رای پێشووی بگۆڕێ و خۆی کۆ بکاتەوە لەبەر ئەم هۆیانە:

1- لەبەر پاراستنی ئەو دەستکەوتانەی کە بەدەست هاتووە.

2- بۆ پاراستنی هێمنی و ئاسایشی وڵاتی ئیسلامیی.

3- پاراستنی گیانی سەرباز و خەڵکی شارەکان لە هێرشی دوژمن.

4- لێدانی ئەو هێزە پەرتەوازە کۆکراوەیە، هەتا جارێکی تر زاتی ئەوە نەکات خۆی بە پێوە بگرێت.[82]

---

[80]. رسائل الفاروق. رسالة رقم (280).

[81]. رسائل الفاروق. ص156.

[82]. تأريخ ايران، د.فاروق عمر، ص23، بغداد 1989.